

Per acabar, el capítol tretzè a càrrec de Katie Tardío i Lúdia Colominas Barberà repassa els resultats dels estudis faunístics duts a terme en les darreres intervencions arqueològiques de la vil·la dels Munts. La monografia finalitza amb les traduccions al castellà i a l'anglès de les conclusions de cada contribució, la bibliografia i un índex de sigles i abreviatures.

No m'agradaria finalitzar sense subratllar que *Vil·la romana dels Munts (Tarraco) és de facto* un volum de referència per als estu-

dis de territori que es duen a terme a l'àmbit de l'antiga capital provincial. Sense dubte, un llibre fruit de l'erudició dels seus editors i contribuents que sempre formarà part de les nostres biblioteques.

José María Carrasco López
 Universitat Autònoma de Barcelona
<https://doi.org/10.5565/rev/faventia.183>

ALBERTI, Leon Battista

De commodis litterarum atque incommodis

Edició de Mariangela Regoliosi

Florència: Edizioni Polistampa, 2021, 514 p. (2 volums)

ISBN 978-88-596-1979-6

Des de sempre els estudiosos del món clàssic han hagut de recórrer a la comparació: els romans van comparar la seva cultura i les seves fites polítiques amb les de Grècia; Virgili va imitar Homer; i Plutarc, a les seves *Vides paral·leles*, va equiparar les virtuts de Cèsar amb les d'Alexandre. Fins i tot avui als pocs —poquíssims— estudiants de grec encara se'ls demana que contrastin les estructures d'aquesta llengua amb les del llatí. I, des de l'Antiguitat, moltes cultures occidentals han avaluat el seu pensament, art o literatura tot comparant-los amb els models de Grècia i Roma. Cap altre moviment històric no personifica aquest diàleg amb el món antic (aquesta comunicació amb els morts, si hom vol) millor que l'humanisme renaixentista. Amb les armes de la filologia, a partir de final del segle XIV els humanistes —amb

Francesco Petrarca com a guia— van fer dels textos clàssics que anaven recuperant un paradigma gairebé absolut. La filologia fou entesa, però, no com un exercici retòric o com un joc literari sinó amagant darrere seu tot un projecte, una norma ètica i pedagògica absoluta. Des de terres italianes —i en no més d'un segle i mig— el moviment humanista es va escampar per tot Europa i va acabar per determinar totes i cadascuna de les facetes de la vida intel·lectual del Renaixement, i va deixar empremses en la cultura literària en llatí i en vulgar, en el món dels estudis bíblics, en el pensament polític, l'art, la filosofia i també la ciència, cosa que molt sovint s'oblida.

Un d'aquests humanistes fou Leon Battista Alberti (1404-1472). Versat en diversos àmbits del coneixement, Alberti va excel·lir com a teòric de l'arquitectu-

Ager Tarraconensis, estudio preliminar». *MM* 41, p. 358-79; MACIAS, J.M. *et al.* (2013). «Crisi o invasió? Els francs i la destrucció parcial de Tàrraco al s. III». A VIDAL, J.; ANTELA, B. (eds.). *Más allá de la batalla. La violencia contra la población en el mundo antiguo*. Zaragoza: Pórtico, p. 193-214; CARRASCO, J.M.; OLESTI, O. (2023). «Late Antique Villae in the Ager Tarraconensis. Territorial and Fiscal Transformations». *European Journal of Post-Classical Archaeologies*, 13, 177-204.

ra, matemàtic, lingüista i criptògraf, i pot ser considerat l'arquitecte més important, braç per braç amb Brunelleschi, del Renaixement italià. Però també li devem una abundant producció en llengua llatina, que inclou, entre d'altres escrits, una novel·la, alguns diàlegs de caire marcadament llibertí i el tractat *De commodis litterarum atque incommotis* ('Els avantatges i desavantatges de les lletres'), objecte de l'esplèndida edició a cura de Mariangela Regoliosi aquí ressenyada. Fill natural de Lorenzo di Benedetto Alberti, Battista Alberti (l'escriptor va adoptar el nom de Leon uns anys més tard) pertanyia a una família important de mercaders florentins amb sucursals a Venècia, Londres, París i també a Barcelona. Una dinastia, tanmateix, que havia estat expulsada de Florència a les darreries del segle XIV i que no tornà de l'exili fins al 1428. Totes aquestes circumstàncies condicionaren la redacció del *De commodis*. Adreçat al seu germà Carlo, el tractat constitueix una reflexió rigorosa i personal sobre la professió del literat i sobre les privacions que haurà de patir aquell que vulgui dedicar la seva vida als estudis de les lletres. Tot i que Alberti entén el terme *litterae* en el seu sentit més ampli (d'acord amb una classificació encara medieval, que hi inclouïa la medicina, el dret i altres disciplines impartides en les facultats d'arts), la seva atenció se centra en els estudis no professionals, és a dir aquells que conreen l'esperit, sobretot la gramàtica, la retòrica i la filosofia. En el seu tractat, que es presenta amb els trets d'una *oratio*, Alberti vol demostrar que la tria de les lletres, si es duu a terme amb constància, imposa una renúncia completa als plaers, a les riqueses i als honors; en una paraula, als béns del món. En el seu opuscle Alberti llança acusacions greus contra una societat interessada només en el benefici econòmic, el prestigi social i els estudis professionals. Alhora, sota un motlle típicament humanístic, el nostre autor basteix un elogi de l'àrdua via dels estudis liberals, que asseguraran la saviesa i la virtut.

El text del *De commodis litterarum atque incommotis* ens ha pervingut en dos manuscrits [Gènova, Biblioteca Universitaria, G IV 29 (G) i Chicago, The Newberry Library, 44, 102 (C)] i en una edició florentina del 1499 (I). D'aquest incunable depèn la traducció italiana de Cosimo Bartoli, publicada a Venècia el 1568. A partir d'aleshores el tractat d'Alberti romangué pràcticament oblidat. D'ençà del 1971 han aparegut, però, dues traduccions italianes del text i versions a l'anglès, francès, castellà i català (Martorell: Adesiara Editorial, 2018), a més de dues edicions crítiques. Preparada també per Mariangela Regoliosi, la darrera edició del *De commodis* —que ja millorava notablement l'antiga edició de Laura Goggi Carotti del 1976— havia estat publicada dins el monumental volum de les obres llatines d'Alberti a cura de Roberto Cardini (Roma, 2010, p. 21-50). Ara la professora Regoliosi ens ofereix l'edició definitiva de l'opuscle albertià en dos toms (text i comentari, respectivament), que són una autèntica joia de la filologia humanística. L'edició de Regoliosi forma part del projecte de l'Edizione Nazionale de les obres de Leon Battista Alberti dividida en 45 volums.

El primer volum de l'edició ressenyada, que presenta el text en les pàgines finals (p. 191-246), atén a problemes de caire filològic. S'obre amb un capítol sobre la cronologia i el context històric i biogràfic (p. 27-38), en què l'editora reexamina la qüestió relativa al moment de redacció de l'escrit albertià, tradicionalment fixat per la crítica el 1428 a partir del testimoni de l'*Autobiografia* de l'autor: *Eo tempore [annos natus quatuor et viginti] scripsit ad fratrem De commodis litterarum atque incommotis*. Tot basant-se en documents biogràfics sobre Alberti aportats en estudis més recents, Regoliosi és del parer, en canvi, que el text va ser sotmès a dues fases de composició i distingeix entre la concepció i primera redacció de l'obra, que s'haurien de situar pels volts dels anys 1428 i 1429, i la publicació de l'opuscle, al final del 1431 o al començament de l'any

següent. La descripció exhaustiva dels dos manuscrits i de l'incunable florentí del *De commodis* ocupa el segon capítol (p. 39-62). Ultra les dades tècniques dels tres testimonis emprats per establir el text final, les pàgines d'aquest segon capítol són riques en notícies sobre els posseïdors dels còdexs albertians, sobretot del manuscrit custodiat en la Biblioteca Universitaria de Gènova. El llibre va pertànyer al metge i filòsof Pierlone da Spoleto (1445-1492), amic de Poliziano i Marsilio Ficino i autor de postil·les al còdex de Gènova i a un altre testimoni il·lustre de la tradició manuscrita albertiana, el Canoniciano Misc. 172 de la Bodleian Library d'Oxford (O). Amb prudència Regoliosi conclou que «si può formulare l'ipotesi che all'origine il blocco dei testi O+G (*De commodis*) fosse unitario» (p. 47). L'anàlisi extremadament minuciosa dels lligams de tradició entre els dos manuscrits i la edició impresa és el tema del capítol tercer, concretament l'establiment de les relacions verticals del *stemma* (p. 63-118). El punt de partida de Regoliosi és la constatació, només insinuada per Goggi Carotti en el seu aparat crític, que els errors conjuntius que trobem en els tres testimonis del text remunten a un origen comú, «un idiografo albertiano» (A) escrit per un copista sota la mirada atenta de l'autor i revisat i integrat posteriorment per aquest (A¹). El gruix del capítol va dedicat a enregistrar amb detall precís i rigorosament els errors individuals de C, G i I. La conclusió que se'n desprèn és clara: l'incunable florentí (I) està relacionat, en un lligam de parentiu fraternal, amb el manuscrit de Chicago (C), amb el qual comparteix errors comuns, «errors de segon grau» que Girolamo Massaini, el responsable de l'edició de 1499, mirà de corregir, sovint sense gaire èxit. Malgrat les seves mancances, Regoliosi destaca la «libera e creativa manipolazione del Massaini, che svolge nel confronto del *De commodis* una funzione per così dire 'editoriale'» (p. 118). No és gens estrany, per tant, que el capítol següent («La stampa Massiani como progetto editoriale», p. 119-72) revisi totes i

cadascuna de les variants de l'incunable que contrasten amb les *lectiones* concordants de C i G. Regoliosi demostra com Massiani va intervenir, passatge a passatge, sobre l'anàgraf comú amb C (que Regoliosi anomena γ), tot alterant el llatí d'Alberti segons els seus gustos lingüístics més aviat classicitzants. Un cop establertes les relacions verticals del *stemma*, és el moment de passar, en el capítol cinquè (p. 173-82), a les relacions horitzontals i a les fases de redacció del text a partir de les variants entre, d'una banda, G i, d'altra banda, el grup CI, variants que inclouen inversions de paraules, canvis de conjuncions, ús de sinònims, afegits o eliminacions de termes, canvis en els modes, temps o persones verbals o intervencions de caire sintàctic. Pel que fa a la seqüència diacrònica de les redaccions, Regoliosi conclou que d'un original A és descendent un manuscrit actualment perdut (γ), pare de C i I; d'A transformat en A¹, mitjançant retocs de redacció ben significatius, depèn, directament o indirecta, G (p. 183-90).

El segon volum forneix un comentari minuciós i exhaustiu, de més de dues-centes pàgines, al text del *De commodis*. S'hi assenyalen, d'una banda, fenòmens de caire lingüístic, amb la finalitat sobretot d'analitzar el llatí suposadament difícil d'Alberti, «spesso 'anomalo' rispetto a quello classico» (p. 255) i s'hi para esment, d'altra banda, a les relacions intertextuals i intratextuals de l'obra. Com palesa l'editora en la nota preliminar, no es tracta només d'identificar les fonts albertianes, sinó de reconstruir els deutes (i també les divergències) vers el món clàssic i el context medieval i *quattrocentista*. Tota aquesta operació textual es realitza a partir del «metodo dello smontaggio», introduït ara fa més de trenta anys per Roberto Cardini. Una metodologia inspirada en un passatge programàtic del mateix Alberti, el qual, en el prefaci al llibre tercer dels seus *Profugiorum ab aerumna libri*, defineix el procés de creació literària com una reutilització continua de tot el material emprat en segles anteriors. Per a Cardini (a qui Regoliosi

segueix), l'obra albertiana no és cap centó, ans un mosaic, les tesselles del qual poden conformar una nova composició, original i diferent de les preexistents. En el seu comentari Regoliosi va més enllà del simple enregistrament de fonts, algunes de les quals ja havien estat identificades per Goggi Carotti, val a dir d'una manera sovint massa neutra. Vegem-ne quatre exemples relatius al capítol tercer del *De commodis*, en el qual Alberti tracta dels diferents plaers de què una persona pot fruitir a la vida. En la seva anàlisi, l'autor es demana si aquestes satisfaccions (*voluptates*) també seran permeses a aquells que vulguin conrear les lletres. La resposta és clara: l'home de lletres haurà d'abandonar el plaer i es veurà obligat a viure enmig de dolors i privacions. L'estudiós, conclou Alberti, és quelcom de problemàtic (III, 75: «Així doncs, com pots veure, l'estudiós és una cosa molt embrollada», *Itaque nimis, ut vides, pertriosa res est studiosus homo*). La crítica ja havia reconegut la font albertiana, un adjectiu manllevat de Marcial (III, 63, 14). La nota al passatge en qüestió mereix un matís de part de Regoliosi. Aplicat a un estudiós, el qualificatiu emprat pel poeta romà (*pertriosa*) adquireix una dimensió seriosa: l'home d'estudi és un conjunt de complicacions que no es poden simplificar fàcilment (p. 350). Una mica més amunt, en III, 17, Alberti escriu: «En conseqüència, si pensen que han de vetllar per la glòria i la fama, els literats romandran confortablement tancats a casa» (*Quare si quid fame et laudi consulendum putabunt, pulchre domo sese oclusos detinebunt*). Corregit per tots els editors precedents en el locatiu *domi*, el mot *domo* és un «pseudo-error», una peculiaritat lingüística d'Alberti, d'origen clàssic, recollida per l'autor en altres escrits llatins (p. 322). No estem parlant, per tant, només d'una precisió lèxica, tal vegada erudita,

de l'editora sinó d'un raonament basat en un ús lingüístic perfectament documentat pels manuals de gramàtica llatina que determina, al capdavant, la tria editorial a l'hora de fixar el text del tractat albertià (p. 201). Uns quants paràgrafs més amunt (III, 2), Alberti es pregunta retòricament: «¿De quina alegria de l'esperit fruitirà aquell que, per necessitat, té la ment millor disposada al profit que no pas als divertiments?» (*Aut quam animi iucunditate fruatur is cui pro necessitate ad questum sit mens potius quam ad delectationem propensa*). Com indica Regoliosi, l'ús de *pro* en el sentit de «per, a causa de» no s'hauria de menystenir com si es tractés d'un simple vulgarisme, sinó que resulta ser «un típic medievalisme, presente anche altrove in Albertri e presso altri umanisti» (p. 316). I, en les primeres línies del capítol (III, 1), Alberti sosté que «aquell a qui li faltin els diners, que són els millors productors i caçadors de plaers, no podrà ocupar-se de cap disciplina [inclòs l'estudi de les lletres] amb prou plaer» (*qui pauper sit, quod effectorix aut certe optima voluptatum captatrix pecunia desit, nulla in disciplina posse hunc satis multa cum voluptate versari*), tot manipulant, però, la font ciceroniana (*De finibus*, II, 55), «avviando così un suo peculiare discorso, che sarà sviluppato nel paragrafo successivo» (p. 313). Crec que tots aquests exemples demostren el rigor, l'erudició i la sofisticació amb què Regoliosi ha editat magistralment el *De commodis*, «un'opera valida per tutti i tempi» (p. 14).

Alejandro Coroleu
ICREA – Universitat Autònoma
de Barcelona
<https://doi.org/10.5565/rev/faventia.174>

© de l'autor